

յաւիտեանական արժէքներուն պաշտպանութեան անառիկ ամրոցը հանդիսացաւ Հայ նահատակ Եկեղեցին: Քրիստոնէութիւն եւ հայութիւն, եկեղեցի ու հայրենիք, կրօնք եւ ազգասիրութիւն՝ դարձան մէկ մարմին ու մէկ հոգի: Հայ Եկեղեցին ուրեմն, իր դարաւոր գոյութեան ընթացքին, եղած է եւ է մեզի համար թէ՛ Աստուծոյ տունը, եւ թէ՛ մեր ազգին տունը:

Մեսրոպները, Սահակները, Վարդանները, Կոմիտասները, Խաչատուր-

եանները, Համբարձումեանները եւ դեռ ուրիշ հպարտացուցիչ մեծութիւններ՝ յաւիտեանական երախտագիտութեան արժանի արժէքներն են, ու մեր ազգային հպարտութիւնը կը կազմեն աշխարհի առջեւ: Հայ մշակոյթ, հայ եկեղեցի, հայ պետութիւն, հայրենիք եւ հայութիւն՝ անփոխարինելի սրբութիւններ են, որոնք պահուած են մինչեւ այսօր հա՛յ գիրով, զօրացած ու զարգացած են հա՛յ գիրով, եւ պիտի յաւերժանան միայն հայ մեծասանչ լեզուով ու գիրով:

ՎԱՐԴԱՆ Ա. ՔԷՆՅ. ՏԻԻԼԿԵՐԵԱՆ

ՀՈՂԸ

«Հօր, մօր գերեզման քի՞չ բան է»

Ստեփան Զօրեան

Ստեփան Զօրեանի երկերու ժողովածուի իններորդ հատորին մէջ կայ շատ ուշագրաւ եւ յուզիչ պատմուածք մը՝ «Հողը» վերնագիրով, ուր կը պատմուի մայրամուտի սեմին կանգնած Ափօյի մէկ սիրագործութիւնը:

Օր մը, Ափօ, գիւղէն կ'անհետանայ՝ երկիրդի ու կասկածի ենթարկելով ընտանիքի անդամները եւ գիւղի ողջ բնակչութիւնը: Խիստ փնտռտուրէ ետք, կ'ենթադրուի, որ Ափօ կ'մ կորսուած է եւ կ'մ մեռած: Այս ծանր կորուստի հաշտութեանէն ետք, Ափօ յանկարծ վերստին կը յայտնուի՝ ի գարմանս ամէնփին: Բայց ո՞ր անհետացած էր այսֆան օր՝ առանց լուրի: Ան յանդգնութիւնն ունեցած էր անցնելու սահմանը եւ այցի երթալու իր պապերու երկիրը: Ափօյի հասակակիցի այն հարցումին, թէ՛ «Աստուածդ սիրես, աստ տեսնեմ՝ ինչո՞ւ գացիր այսր: Բա՞ն ունէիր փախի ժամանակ թաքցրած, չէ՞նէ...», Ափօ կը պատասխանէ՝ «Ոչ մի թաքցած բան: Է՛, միևնակ թաքցած

բանի համա՞ր պիտի գնալ երկիր: Հօր, մօր գերեզման քի՞չ բան է»: Հետաքրքրութիւնները սրուած ամէն կողմէ, հարցատարափ կը սկսի Ափօյի գլխուն: Ան սառն կերպով կը պատասխանէ, որ իրիկուն մը երբ երկրացիներ հաւաքուած հին երկրի մասին կը խօսէին ու կը յիշէին «թողած տներ, անտէր այգիներ ու հանդեր, գուլալ գետ ու աղբիւր», նոյն գիշեր, հարկ եղած պատրաստութիւնները տեսնելէ ետք, կ'ուղղուի իր նախահայրերու հարազատ հողը, պապեանական երկիրը՝ «Սուրմալուի գաւառը, Իգդիրը, իր գիւղը...»՝ իր կարօտը առնելու: Զինք հիմնական մտահոգող հարցը այն էր թէ՛ «իմ հօր, իմ մօր, իմ պապերու գերեզման չտեսած իմա՞յ մեռնիմ...»: Այնուհետեւ կը պատմէ թէ ինչպէս կ'այցելէ իր մանկութեան ամէն վայրերը կարօտով: Կը պատմէ թէ ամէն ինչ դեռեւս իր տեղն է, «բայց... մէջը մարդ չիկայ... հանդեր, այգիներ առաջուան պէս կանաչ, կանաչ, բայց խնամող, մշակող չիկայ»:

խորին լուսթեմնե ու հառաչանքե ետք, Ափօ կը շարունակէ խօսիլ իր խորհրդաւոր ուղեւորութեան մասին. «Քացի պագայ մեր հող, պագայ մեր պապերու տան շէմք, պագայ իմ հօր, իմ պապերու գերեզման ու բուռ մի հող առի - եկայ»: Ափօյի պառաւած մայրը, որ մինչ այդ ուշի-ուշով կը հետեւէր գաւկիին խօսքերուն, կը մօտենայ ու թաշկինակի մէջ դրուած հողը կը պագնէ՝ երեսը խաչակնքելով: Համագիւղացիները ամէնքը նոյնութեամբ կը կրկնեն արարողութիւնը: Վերջաւորութեան, Ափօ կը յայտնէ իր վերջին փափաքը՝ «է՛, տղաք, ով գիտի, մինչեւ իմ մահ եթէ, չգացիմք երկիր ու ես մեռայ՝ էս հող կը թալէք իմ վրայ... իմ երես... կ'ուզեմ երկրի հողին կարօտ չմնամ...»:

Աշխարհի տարածքին ցաք ու ցրիւ եղած հայութիւնը իր սրտին մէկ անկիւնը ծրարած է Ափօյի կարօտը՝ հին երկրի, աւանի, գիւղի, վանքի, հողի, քարի, ծառի, թուփի, աղբիւրի, ջուրի, պապենական գերեզմանի, խաչքարի:

Հայրենաբաղձ հայը կարօտովը կ'ապրի ու կը տոչորի կորուսեալ հողերուն, ուր շնչեցին ու հասակ առին, ապրեցան ու զարգացան, աշխատեցան ու տկենցան, մեռան ու անմահացան մեր պատուական նախնիք՝ իրենց անջնջելի կնիքը ձգելով ամէն ինչի վրայ: Աւերակուած ու որբացած Արեւմտահայաստանի հողերը դեռեւս բերրի են, կանաչազարդ, բայց մշակող ձեռքեր չկան, լծկան գոմէշներ ու եզներ չկան, հորովելները լուծ են, աշխատանքի երգերն ու ուրախութեան պարերը՝ դադարած, կեանքի զարկերակը ընդմիջտ կանգ առած: Չկան այլեւս հնամենի բոյր գիւղի, հացթուխը, ամաչկոտ հարսը, արտի վարուցանք կատարող այրերու եւ տկնաչան մշակներու բազուկները, աղօթի ու խոկումի հրաւիրող մշտահունչ զանգերը հազարումէկ եկեղեցիներու:

Չբացեր են խինդն ու ծիծաղը, ծիծառի ու սարեակի երգն ու հաւի կչկչոց: Քաղաքները, տնակները, փողոցները, գոմերը պարպուած են, ամայացած, փլատակած, խորտակուած, ոչնչացած...: Ամէնքը, ամէնքը չբացեր են, ապատը դարձեր է անապատ: Հողը սակայն դեռ եւս ունի իր կենսական ուժը, հմայքը, կանչը: Անվերջօրէն կը կանչէ մեզ, ուր թաղուեր են մեր մշակութային կոթողները, յուշարձանները, մագաղաթները, բիրաւոր արժէքներն ու գանձերը...: Հոն թաղուեր են մեր պատմութեան սխրալի դէպքերը, յիշատակութեան արժանի պատմական անցքերը, իրադարձութիւնները, հայ կորովի մտքի հրաշալի իրագործումները, մեծամեծ նուաճումները: Հոն թաղուեր են յոգնատանջ ու անգութօրէն փետեկտուած մարմինները մեր նախահայրերուն, որոնք իրենց բովանդակ կեանքը ապրեցան աղօթով ու հաւատով, աշխատանքով ու պայքարով, յոյսով ու սիրով, տկնութեամբ ու ստեղծագործութեամբ, եւ իրենց մահկանացուն կնքեցին իրենց հարազատ հողին վրայ:

Հողի կանչը ուժեղ է: Հողը սուրբ է ու նուիրական: Չկայ ազգ կամ հաւաքականութիւն առանց հողի կամ հայրենիքի: Առանց հողի ու երկրի ազգեր դատապարտուած են անէացման: Հողի կանչին հետ կայ նաեւ աղիողորմ ու սրտակեղեք կանչը մեր նախահարց գերեզմաններուն, սուրբ անիւններուն, որոնք կը մնան լիուած, անայց, անտէր, անմխիթար, անաղօթ: Անոնց վրայ իբրեւ հաւատքի խորհրդանշան երբեմնի կանգնած խօսուն ու զարդարուն խաչքարեր այժմ կը մնան գետնի վրայ տապալուած, փշրուած, անպատուած, պղծուած...: Չկայ ոչ ոք որ այցի երթայ լիուած գերեզմաններն հայոց, վտիտ մում մը վառէ, խունկ ծխէ, աղօթ մըմնջէ, կաթիլ մ'արցունք թափէ: Չկայ

մէկը որ յիշէ այս կենդանի մեռեալները, որոնք հայոց պատմութիւնը կերտեցին իրենց խիզախութեամբ, անձնագոհութեամբ ու անմեռ կտակ թողուցին հայ ապագայ սերունդին այն հզօր պատգամը, որ խաղաղութեամբ, մարդասիրութեամբ ու անդադրում աշխատասիրութեամբ է որ ազգ մը կը ծաղկի, կը բարգաւաճի ու իր երթը այս աշխարհի վրայ կը դարձնէ յաւերժական:

Անմար է հարագատ հողի կարօտը: Հողի թարմ հոտը, անոր վրայ աշխատելու կարօտը, տենչը, պարգապէս զգլխիչ է ու անկարագրելի: Այն հողը, որ իր ծոցին մէջ ծրարած է հայոց պատմութիւնը, մեր արդէն իսկ կարեւոր սիրտերուն մէջ վիհեր կը բանայ, «հին հին դարուց յիշատակներ» կ'արթնցնէ եւ բիրաւոր կանչերով կը հրաւիրէ հայութիւնը այցի երթալու եւ անձամբ տեսնելու պատմական հին վայրերը, վերանորոգուելու, վերստին հաղորդուելու ու դրոշմուելու հայոց անցեալի ոգիով:

Ափօն հասաւ իր մուրազին, իր միակ փափաքին ու սուրբ ուխտին: Ան խոնարհեցաւ ու «պագաւ» իր հօր ու պապերու գերեզմանը ու վերցուց բուռ մը սուրբ հող անոնց գերեզմանէն՝ հողի կարօտով չմնալու անդրաշխարհի մէջ:

Ո՞վ պիտի բերէ արի մը անարատ հող հազարաւոր ու միլիոնաւոր հայոց զաւակներուն, որոնք կ'ապրին օտար

երկնակամարներու ներքոյ՝ հեռու մայր հողէն, մայր երակէն ու կեանքէն:

Ո՞վ պիտի մխիթարէ այն հոգիները, որոնք ջախջախուած են եւ կամ ցրտացած, քարացած ու օտարացած՝ անողորմ ժամանակներու հոլովոյթին մէջ՝ հեռու հայկականութենէ, հայ մշակոյթէ, հայ շունչէ ու դաստիարակութենէ:

Ի վերջոյ, այս ծովածաւալ ու ամենակուլ երկիրներու մէջ, ո՞վ պիտի յիշեցնէ պանդուխտ հայորդիներուն, որոնք կ'ապրին տարտղնուած, կոտորակուած, ծուատուած ու բաժնուած, թէ իրենք ունին պատմական հին հողեր եւ մանաւանդ՝ նորարդրոջ հայրենիք, որ օրըստօրէ կ'աճի հակառակ բազմապիսի ու անհամար խոչընդոտներուն:

Ո՞վ պիտի յիշեցնէ որ այս վիրաւոր ու նորածիլ մայրենի երկիրը կարիք ունի մեր ամբողջանուէր սիրոյն ու գուրգուրանքին: Մեր մայրենի հարագատ հողը որ ունինք այսօր մեր ոտներուն տակ, ամուր պահենք, անոր կառչած մնանք, զօրավիգ կանգնինք, չլքենք զայն իր դժխեմ նակատագրին, չյանձնենք զայն քամիին ու պատահականութեան, վասն զի ան՝ մեզի կտակուած սուրբ աւանդ է՝ ոգեղինացած, սրբագործուած ու պայծառակերտուած:

ԶԵՆՈՐ ՔՂՆՅ. ՆԱԼ ՊԱՆՏԵԱՆ